

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica 15(2020)

ISSN 2084-5456

DOI 10.24917/20845456.15.11

Piotr Serafin

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków, Polska

Zmiany przyrostu naturalnego i salda migracji w gminach wiejskich Miejskich Obszarów Funkcjonalnych w Polsce w latach 2002–2017

Streszczenie

Procesy demograficzne w warunkach stabilnej gospodarki z reguły odznaczają się wolnym przebiegiem. Obecny stan i struktura ludności Polski jest konsekwencją przeszłych oraz zachodzących obecnie procesów demograficznych (m.in. zmian w ruchu naturalnym, migracji, wydłużania życia), ekonomicznych (m.in. dostępu do rynku pracy, usług, mieszkania) jak i społeczno-kulturowych (m.in. zmiany wzorców prokreacyjnych, bogacenia się społeczeństwa). Cechą wyróżniającą obecne zmiany ludnościowe w Polsce jest zmniejszanie się liczby Polaków. Niekorzystną sytuację potwierdzają: postępujący proces starzenia ludności, depopulacja obszarów wiejskich oraz znaczącej liczby miast. Za cel przyjęto określenie kierunków zachodzących zmian w zaludnieniu, ruchu naturalnym i migracjach ludności mieszkającej w gminach wiejskich, położonych w Miejskich Obszarach Funkcjonalnych wyznaczonych dla miast wojewódzkich. Badaniami objęte zostały gminy wiejskie należące do 18-tu Miejskich Obszarów Funkcjonalnych (MOF) ośrodków wojewódzkich, wyznaczonych przez prof. P. Śleszyńskiego. Analizą czasową objęto lata 2002–2017. W badaniu posłużono się metodą typów rozwoju ludnościowego Webba, która pozwala określić relacje między przyrostem naturalnym i saldem migracji. Przeprowadzone grupowanie wykazało, iż obecnie szczególnie ważnym czynnikiem rzutującym na liczebność mieszkańców w większości gmin wiejskich skupionych wokół rdzenia, jest notowane dodatnie saldo migracji, przeważające nad dodatnim przyrostem naturalnym. Charakterystyczną cechą badanych obszarów jest także znaczne ich wewnętrzne zróżnicowanie przestrzenne pod względem analizowanych wskaźników ludnościowych, jak i składowych przyrostu rzeczywistego, co będzie warunkować odmiennie przebiegające w nich procesy rozwojowe w przyszłości.

Changes in the natural increase and net migration of rural communes of the urban functional areas in Poland in the years of 2002–2017

Abstract

Demographic processes, under stable economy conditions, as a rule are characterized by a low pace. The present size and structure of population of Poland are a consequence of past and present demographic processes (Inter alia changes in vital statistic, migrations, extending of life, fertility), economic processes (inter alia an access to the labor market, services,

housing), as well as of socio-cultural processes (inter alia changes in procreation patterns, the increasing wealth of the society). A distinctive feature of the population changes in Poland is a decreasing number of Polish people. The disadvantageous situation is supported by: progressing population ageing, depopulation in rural areas and a significant number of cities. The adopted aim was to identify the direction of occurring changes in population, vital statistics and migrations of population inhabiting rural communes located in Functional Urban Areas appointed for provincial capitals. The research concerned rural communes belonging to 18 Functional Urban Areas (FUA) of provincial centers, distinguished by Prof P. Śleszyński. The timing analysis covered the time period of 2002-2017. The research applied method of the population development types by J.W.Webb, which enables to identify the links between natural increase and migration rate. The conducted grouping has proved that presently a particularly important factor, which effects the number of habitants of most of the rural communes centered around the core, is the recorded positive migration balance, predominating over positive natural increase. The characteristic feature of the areas under the research is also their considerable internal diversification in respect of analyzed ratios.

Słowa kluczowe: gminy wiejskie w strefie podmiejskiej; miejskie obszary funkcjonalne; przyrost naturalny i saldo migracji

Key words: functional urban areas; natural increase and net migration per 1000 population; rural communes in the suburban area

Otrzymano: 27.02.2020

Received: 27.02.2020

Zaakceptowano: 05.05.2020

Accepted: 05.05.2020

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Serafin, P. (2020). Zmiany przyrostu naturalnego i salda migracji w gminach wiejskich Miejskich Obszarów Funkcjonalnych w Polsce w latach 2002–2017. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 15, 165–179, doi: 10.24917/20845456.15.11

Wprowadzenie

Demograficzne przemiany zachodzące w europejskiej przestrzeni wykazują niekorzystne kształtowanie się populacji i struktury ludności krajów Unii Europejskiej (Eatock, 2019), w szczególności byłych państw socjalistycznych. W trend ten wpisują się również zmiany ludnościowe Polski, mające znamiona kryzysu demograficznego, czego ilustracją jest zmniejszająca się od 2011 r. liczba obywateli naszego kraju, (*Sytuacja demograficzna...*, 2017), przybierające na sile zjawisko starzenia się ludności (Kurek, 2008), jak również spadek mieszkańców większości ośrodków miejskich (Krzysztofik, Szmytkie, 2018). Przewidywane scenariusze zmian populacji i struktury Polaków również nie są optymistyczne. Wykazywany jest ubytek ludności w kraju (*Prognoza...*, 2014), zmniejszenie liczby urodzeń, stopniowy wzrost liczby zgonów i zachwianie relacji międzypokoleniowych (*Sytuacja demograficzna...*, 2017), a jednocześnie obserwowany jest proces wydłużania się życia Polaków. Nakreślone zjawiska wpisują się w koncepcje wyjaśniające zachodzące zmiany demograficzne: modernizacji w sferze ekonomicznej, społecznej, kulturowej i demograficznej związanej z tzw. przejściem demograficznym (Holzer, 1989); opisujące czynniki kształtujące płodność (popyt na dzieci) i cykliczność procesu

rodności oraz jej przyczyny (Easterlin, 1975, 1980); a także interpretujące charakterystyczny spadek płodności w krajach rozwiniętych, poniżej poziomu gwarantującego zastępowalność pokoleń w ramach tzw. drugiego przejścia demograficznego (Van De Kaa, 1987).

Postępujące w Polsce zmiany liczebności populacji i jej struktury, analizowane z perspektywy gmin zachodzą w sposób nierównomierny. Mają one podłoże demograficzne – takie jak zmniejszający się przyrost naturalny czy zwiększanie się migracji (Gawryszewski, 2007), ekonomiczne – wynikające z różnicowania się dostępu do usług i rynku pracy, czy też koncentracji potencjału społeczno-gospodarczego w aglomeracjach miejskich i ich metropolizacji (Śleszyński i in., 2018) oraz społeczno-kulturowe, wśród których uwidaczniają się zmiany zachowań prokreacyjnych oraz procesy postępującej globalizacji (Łuszczuk, 2011). W przypadku położonych peryferyjnie obszarów wiejskich obserwuje się ich depopulację i starzenie się mieszkańców (Wesołowska, 2016; Śleszyński, 2018). Z kolei duże miasta weszły w fazę suburbanizacji, wyróżniającą się żywiołowym napływem ludności do stref podmiejskich. Społeczność podmiejska pozostaje jednak w silnym związku funkcjonalnym z miastem – rdzeniem (Śleszyński, 2016). Wsie znajdujące się w strefie oddziaływania dużych miast tracą szybko swój wiejski i rolniczy charakter (Kurek i in., 2014), a ich mieszkańcy odchodząc od zawodów związanych z produkcją rolną, zaczynają prowadzić miejski styl życia.

Cel, zakres i metoda badań

Gminy wiejskie skupione wokół dużych miast wyróżniają się na tle wyludniających się, peryferyjnych obszarów w kraju. Dynamika zachodzących zmian w populacji i strukturze mieszkańców stref podmiejskich daje podstawy do stawiania pytań o ich przyszłość demograficzną, która będzie rzutowała na rozwój społeczno-gospodarczy nie tylko otoczenia dużych miast, ale i całych ośrodków metropolitalnych.

Uwzględniając różnicowanie się procesów demograficznych w ujęciu przestrzennym, za cel przyjęto określenie kierunków zachodzących zmian w zaludnieniu, ruchu naturalnym i wędrownym ludności zamieszkującej gminy wiejskie zlokalizowane w osiemnastu Miejskich Obszarach Funkcjonalnych Miast Wojewódzkich (MOF OW). Ich zasięg został wyznaczony w Koncepcji Zagospodarowania Przestrzennego Kraju do 2030 r. (KPZK 2030) (*Uchwała nr 239...*, 2012) i przyjęty jako obszar roboczy w przeprowadzonych analizach.

Opracowanie bazuje na statystyce pozyskanej z Banku Danych Lokalnych GUS za lata 2002–2017. Wnioskowanie o kierunkach zmian w zakresie przyrostu naturalnego i salda migracji zostało oparte na uśrednionych danych dla gmin z początku (lata 2002–2004) i końca okresu badawczego (lata 2016–2017¹). Zabieg ten pozwolił „wygładzić” otrzymane wyniki i zmniejszyć wpływ fluktuacji danych analizowanych w rocznych przekrojach czasowych.

1 Uśredniono dane za okres dwóch lat 2016 i 2017, co wynikało z braku danych dotyczących migracji w ujęciu gminnym za rok 2015 w BDL GUS (Bank..., 2018).

Do określenia typologii demograficznej gmin wiejskich wykorzystano metodę opracowaną przez J.W.Webba (Webb, 1963). Gminy wchodzące w skład MOF OW zostały sklasyfikowane w ośmiu typach oznaczonych literami od A do H, różniących się przyrostem naturalnym i saldem migracji pod względem znaku (składowa o wartości dodatniej lub ujemnej) oraz wartości bezwzględnej.

Zmiany ludnościowe gmin wiejskich wchodzących w skład MOF OW

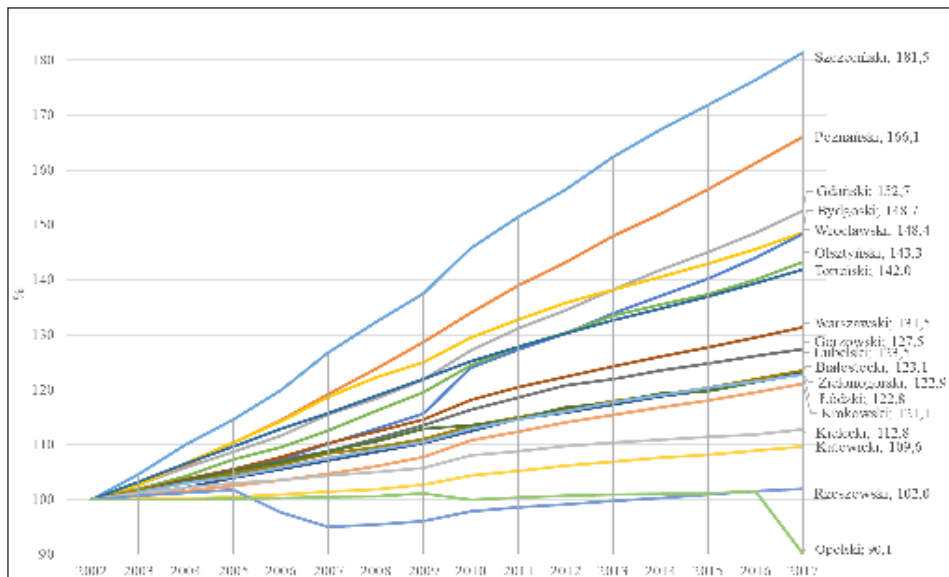
Metropolizacja jest powiązana z intensywnym zwiększaniem się rangi dużych układów miejskich we współczesnej gospodarce. W literaturze podkreślane są trudności w określaniu strefy oddziaływania miasta, co jest pochodną występowania szeregu relacji między miastem i jego otoczeniem o charakterze czasowym, przestrzennym, sektorowym oraz rzeczowym. Wyjaśnienie obszaru funkcjonalnego zostało zamieszczone w art. 2. ust. 6a w znowelizowanej Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (UPZP), gdzie określono go jako „obszar szczególnego zjawiska z zakresu gospodarki przestrzennej lub występowania konfliktów przestrzennych, stanowiący zwarty układ przestrzenny składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi jednolitymi celami rozwoju” (Ustawa..., 2003). Wskazany w tym samym akcie prawnym tworzony wokół ośrodka wojewódzkiego miejski obszar funkcjonalny zdefiniowano jako „obszar miasta będącego siedzibą władz samorządu województwa lub wojewody oraz jego bezpośrednie otoczenie powiązane z nim funkcjonalnie” (Ustawa..., 2003, art. 2, ust. 6b). W wyniku przeprowadzonych analiz, sklasyfikowanych zostało osiemnaście obszarów w przestrzeni kraju, które zaliczono do obszarów funkcjonalnych o znaczeniu ponadregionalnym oraz o istotnym znaczeniu dla polityki przestrzennej kraju (Śleszyński, 2013). Stanowią je miasta wojewódzkie (łącznie jest ich osiemnaście, z czego w przypadku Katowickiego Obszaru Funkcjonalnego rdzeń tworzy czternaście jednostek, Gdańskiego - trzy, a w pozostałych przypadkach rdzeń składa się z pojedynczych jednostek) wraz z przyległymi gminami (266 jednostek). Na wyróżnione w przestrzeni kraju Miejskie Obszary Funkcjonalne Ośrodków Wojewódzkich składa się zatem 299 gmin, z czego blisko połowa (48, % – 145 jednostek) to gminy wiejskie (tab. 1).

Największy udział w liczebności i powierzchni zajmują one w Miejskim Obszarze Funkcjonalnym Gorzowa, Torunia i Lublina – powyżej 70 %. Udział ludności gmin wiejskich na terenie poszczególnych obszarów funkcjonalnych zmieniał się w przedziale od 29,4 % (Opolski) do 5,5 % (Katowicki) (tab. 1). W przyjętym okresie badawczym, wyłączając Opolski MOF², w którym populacja zmniejszyła się o ok. 10 % (z 75,5 tys. mieszkańców do 68,1 tys.), w pozostałych 17 obszarach liczba ludności wzrosła – najwięcej w Szczecińskim MOF (o 81,5 %), Poznańskim MOF (o 66,1%) oraz Gdańskim MOF (o 52,7 %) (ryc. 1).

2 W dniu 1 stycznia 2017 nastąpiło włączenie w granice administracyjne miasta Opola 12 sołectw lub ich części z gmin: Dąbrowa, Dobrzeń Wielki, Komprachcice, Prószków, co spowodowało widoczny ubytek powierzchni i populacji gmin wiejskich wchodzących w skład Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Opola.

Tab. 1. Ogólna charakterystyka i zmiany liczby ludności w gminach wiejskich MOF OW (stan na 31 XII)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS

Lp.	Miejski Obszar Funkcjonalny	MOF OW całość - 2017r.		MOF OW w 2017r. - gminy wiejskie			Cechy demograficzne gmin wiejskich MOF OW				
		Obszar	Liczba gmin	Liczba gmin wiejskich	Powierzchnia gmin wiejskich	Udział gmin wiejskich w powierzchni MOF OW	Liczba ludności w 2017 r.	Udział w ludności MOF OW w 2017 r.	Przyrost/ ubytek ludności w latach 2002-2017	Indeks zmian 2017/2002	
		km2	liczba	liczba	km2	%	w tys. osób	%	w tys. osób	%	
1	Białostocki	1601	9	3	472,8	29,5	31,4	7,9	5,9	23,1	
2	Bydgoski	2069	11	6	807,5	39	74,9	14,9	24,5	48,7	
3	Gdański	2041	19	9	1.144,70	56,1	154,4	13,6	53,3	52,7	
4	Gorzowski	770	5	4	684,2	88,9	33,7	21,3	7,3	27,5	
5	Katowicki	2979	46	14	809,3	27,2	133	5,5	11,7	9,6	
6	Kielecki	1113	10	6	513,3	46,1	73,7	23,2	8,4	12,8	
7	Krakowski	1991	23	14	914	45,9	199,2	16,5	34,7	21,1	
8	Lubelski	1519	15	11	1.167,80	76,9	124,5	23,2	23,7	23,5	
9	Łódzki	1828	19	9	782,7	42,8	75,6	7,5	14	22,8	
10	Olsztyński	1452	7	5	1.043,20	71,9	43,2	18,4	13	43,3	
11	Opolski	1382	12	8	771,7	55,9	68,1	29,4	-7,4	-9,9	
12	Poznański	2499	21	9	869,9	34,8	164,5	17,4	65,5	66,1	
13	Rzeszowski	1160	14	8	614,5	53	107,4	28,4	2,1	2	
14	Szczeciński	1937	9	4	490,3	25,3	44,4	7,9	19,9	81,5	
15	Toruński	1130	8	6	873,5	77,3	72,1	25,2	21,3	42	
16	Warszawski	3820	50	20	1.674,20	43,8	271	9,3	64,8	31,5	
17	Wrocławski	2339	15	7	1.091,70	46,7	115,5	12,6	37,7	48,4	
18	Zielonogórski	964	6	2	254,3	26,4	10,8	5,8	2	22,9	
Razem		32593	299	145	14.979,40	46	1.797,30	12,5	402,4	28,8	

Ryc. 1. Dynamika zmian ludności w gminach wiejskich MOF OW w latach 2002–2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS

Ilustracją zachodzących zmian w strukturze ludności zamieszkującej gminy wiejskie badanych MOF OW są zebrane wyniki w tabeli 2. Korzystną sytuację przedstawia udział dzieci w wieku 0–14 lat w całej populacji w Poznańskim MOF (wzrost w analizowanym okresie o 1,6 p.p.). Pogorszenie tej struktury nastąpiło w gminach wiejskich w pozostałych MOF OW, przy czym największy spadek wystąpił w Kieleckim (-5,5 p.p.) oraz Rzeszowskim Obszarze Funkcjonalnym (-4,3 p.p.) (tab. 2).

Wartości indeksu starości (relacja między liczbą dzieci (0-14) a liczbą ludzi starszych, w wieku 65 i więcej lat) wzrosły w gminach wiejskich każdego z miejskich obszarów funkcjonalnych, jednak tempo starzenia się nie jest w nich jednokowe (tab. 2). Najwyższy indeks starości w 2017 r. zmierzono w obszarze wokół Opola (118,9 os.). Najstarsza prezentowana populacja osób z grupy 85 i więcej lat staje się bardziej zależna od pomocy młodszych osób. Średnio nastąpił jej 2,5-krotny wzrost wyrażony w liczbach bezwzględnych, a jej udział w 2017 r. wahał się od 0,9% dla gmin wiejskich Szczecińskiego MOF i Gdańskiego MOF, do 2,0 % w Rzeszowskim MOF (tab. 2). W przyjętym okresie badawczym postępuje różnicowanie się i można zaobserwować kształtowanie się niekorzystnych zmian w strukturze ekonomicznych grup wiekowych, co jest charakterystyczne dla starzenia się ludności produkcyjnej w każdym z analizowanych obszarów funkcjonalnych. Świadczy o tym wzrost obciążenia demograficznego ludności w wieku produkcyjnym w szczególności populacją poprodukcyjną.

W strefie oddziaływania miasta zachodzą istotne zmiany demograficzne. Należy do nich zaliczyć m.in. starzenie się społeczeństwa powodowane wydłużaniem się trwania życia, zmiany postaw prokreacyjnych młodego pokolenia, skutkujące niskimi wartościami stopy urodzeń, czy nasilenie się zagranicznego i krajowego ruchu wędrownego, którego przyczyny mają podłoże ekonomiczne. Zmiany omawianych

Tab. 2. Wybrane wskaźniki demograficzne w gminach wiejskich MOF za lata 2002–2004 oraz 2016–2017
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS

Lp.	Miejski Obszar Funkcjonalny	Udział dzieci w wieku 0-14 lat		Indeks starości		Udział ludności w wieku 85 i więcej lat		Współczynnik obciążenia demograficznego ogółem		Współczynnik obciążenia grupą wieku poprodukcyjnego	
		2002	2017	2002	2017	2002	2017	2002	2017	2002	2017
		%		osoby		w %		osoby		osoby	
1	Białostocki	20,7	16,8	68,9	78,3	1,3	1,9	72,1	56,0	28,2	24,9
2	Bydgoski	21,8	17,7	44,1	66,3	0,7	1,2	62,0	56,3	18,2	23,2
3	Gdański	24,1	20,7	34,1	48,9	0,6	0,9	65,2	59,0	16,1	20,4
4	Gorzowski	20,3	16,8	49,9	74,2	0,7	1,3	59,6	56,1	18,6	24,8
5	Katowicki	16,6	15,5	82,1	105,9	0,9	1,9	60,8	61,8	26,5	32,2
6	Kielecki	21,3	15,8	51,5	84,0	0,8	1,5	65,6	55,2	21,3	25,6
7	Krakowski	20,1	17,4	64,7	78,7	0,9	1,6	66,3	60,5	24,7	27,0
8	Lubelski	20,1	17,1	67,0	80,2	1,0	1,7	68,1	60,3	26,0	27,1
9	Łódzki	17,8	16,1	81,5	100,0	1,1	1,9	64,6	63,5	27,8	32,1
10	Olsztyński	20,7	17,2	40,9	63,9	0,5	1,0	56,5	53,4	15,6	22,1
11	Opolski	16,7	13,3	74,2	118,9	0,7	1,9	58,8	54,6	24,0	29,7
12	Poznański	19,4	21,3	46,5	52,1	0,6	1,0	54,4	62,9	16,4	23,1
13	Rzeszowski	21,1	16,8	63,2	88,3	0,9	2,0	71,8	60,9	26,7	28,5
14	Szczeciński	21,1	18,6	37,5	55,5	0,4	0,9	53,5	54,7	14,1	20,8
15	Toruński	22,1	18,6	43,6	60,7	0,7	1,2	63,0	57,9	18,2	22,6
16	Warszawski	19,1	18,5	62,3	73,9	0,9	1,6	60,4	63,9	22,2	28,1
17	Wrocławski	19,8	18,4	55,1	63,5	0,7	1,3	60,3	56,9	20,2	23,2
18	Zielonogórski	20,0	16,0	55,4	78,5	0,8	1,4	61,2	55,5	20,6	25,4

cech demograficznych przez sprzężenie zwrotne kształtują dynamikę zmian w zaludnieniu (Długosz, Kurek, 2007) analizowanych obszarów funkcjonalnych.

Zmiany w typologii gmin wiejskich wchodzących w skład MOF OW

W celu dokładnego przedstawienia zmian w zaludnieniu gmin wiejskich MOF OW w oparciu o metodę J.W. Webba (Webb, 1963) przeprowadzono klasyfikację analizowanych jednostek wiejskich wchodzących w skład MOF OW, która umożliwia rozpoznać relacje między przyrostem naturalnym i saldem migracji. Metoda ta jest często wykorzystywana przy analizach ludnościowych, stosowali ją m.in. Kosiński (1964), Miszczuk (1993), Długosz (2001).

Analizując saldo migracji oraz przyrost naturalny przyjętą metodą w pierwszym interwale czasowym za lata 2002–2004, w gminach wiejskich reprezentowany był każdy z typów od A do H, w drugim za lata 2016–2017 nie wystąpił typ E oraz G (tab. 3). W obydwu przekrojach czasowych wyraźnie zaznacza się przewaga gmin wiejskich zwiększających liczbę ludności (typy A–D w pierwszym okresie stanowiły 89 %, w drugim aż 96,6 %) nad jednostkami o zmniejszającej się populacji (typy E–H). Trzy na cztery analizowane gminy w latach 2016–2017 należały do typu C (74,5 %), którego liczebność w ciągu piętnastu lat zwiększyła się o 42 %, natomiast w tym samym czasie o połowę spadła liczba gmin reprezentujących typ D (tab. 3)³.

Zmiany w przynależności do poszczególnych typów gmin prezentuje tabela 4. Ponad 54 % transformacji w obrębie typów dotyczyło przesunięcia z typu D do C. Świadczy to o większym znaczeniu dodatniego salda migracji oraz nieco mniejszego, ale też dodatniego przyrostu naturalnego w bilansie ludnościowym tych gmin. Łącznie przynależność do poszczególnych typów zmieniło 59 jednostek.

3 Wyjaśnienia do tab. 3

Typ A – przewaga przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym

Typ B – przewaga przyrostu naturalnego nad przyrostem migracyjnym

Typ C – przewaga przyrostu migracyjnego nad przyrostem naturalnym

Typ D – przewaga przyrostu migracyjnego nad ubytkiem naturalnym

Typ E – przewaga ubytku naturalnego nad przyrostem migracyjnym

Typ F – przewaga ubytku naturalnego nad ubytkiem migracyjnym

Typ G – przewaga ubytku migracyjnego nad ubytkiem naturalnym

Typ H – przewaga ubytku migracyjnego nad przyrostem naturalnym

Tab. 3. Zestawienie liczby gmin wiejskich wchodzących w skład MOF wg typów J.J.Webba za lata 2002–2004 oraz 2016–2017
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

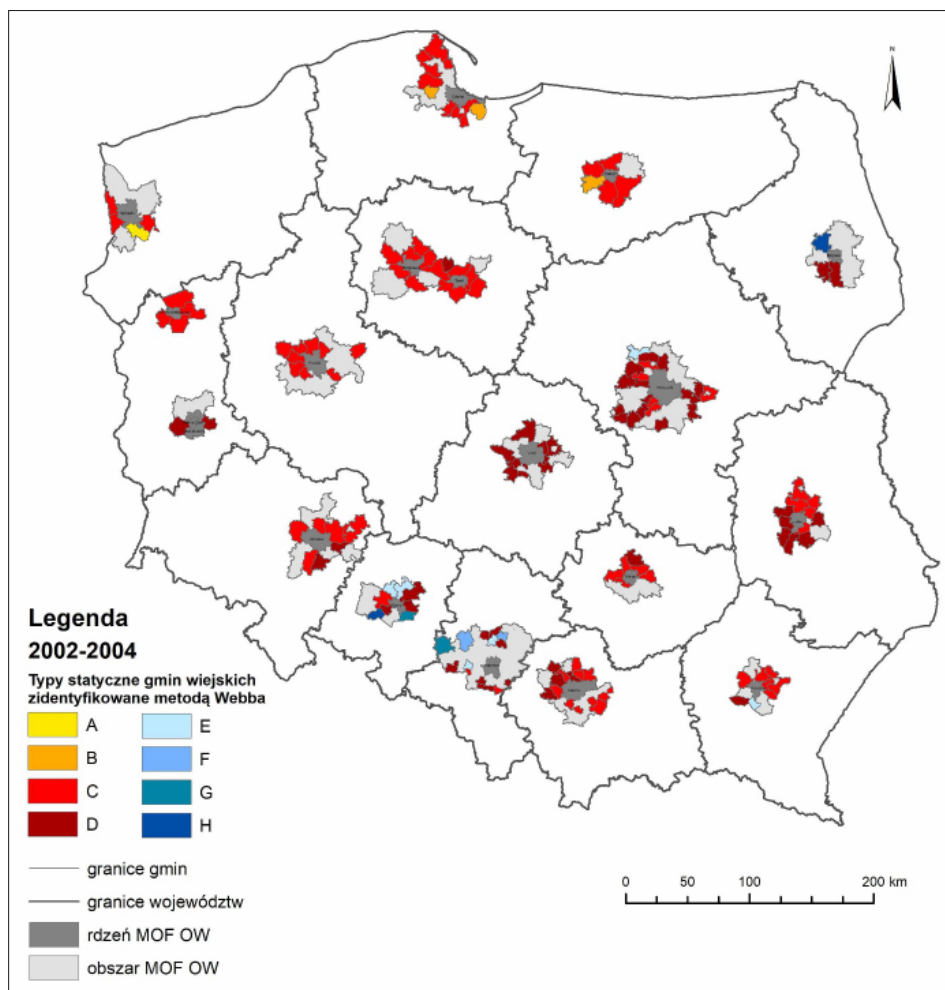
Lp.	Miejski Obszar Funkcjonalny	Liczba gmin wiejskich wg typów od A do H																	
		2002–2004								2016–2017									
		A	B	C	D	E	F	G	H	Razem	A	B	C	D	E	F	G	H	Razem
1	Białostocki	0	0	0	2	0	0	0	1	3	0	0	3	0	0	0	0	0	3
2	Bydgoski	0	0	6	0	0	0	0	0	6	0	0	6	0	0	0	0	0	6
3	Gdański	0	2	7	0	0	0	0	0	9	0	2	7	0	0	0	0	0	9
4	Gorzowski	0	0	4	0	0	0	0	0	4	0	0	3	0	0	0	0	1	4
5	Katowicki	0	0	2	6	1	0	2	3	14	0	0	8	6	0	0	0	0	14
6	Kielecki	0	0	5	1	0	0	0	0	6	0	0	5	1	0	0	0	0	6
7	Krakowski	0	0	10	4	0	0	0	0	14	0	0	14	0	0	0	0	0	14
8	Lubelski	0	0	5	6	0	0	0	0	11	0	0	9	2	0	0	0	0	11
9	Łódzki	0	0	0	9	0	0	0	0	9	0	0	3	6	0	0	0	0	9
10	Olsztyński	0	1	3	0	0	0	0	1	5	0	1	4	0	0	0	0	0	5
11	Opolski	0	0	1	1	0	1	0	1	4	0	0	3	2	0	0	0	3	8
12	Poznański	0	0	9	0	0	0	0	0	9	0	0	9	0	0	0	0	0	9
13	Rzeszowski	0	0	6	1	1	0	0	0	8	0	3	4	1	0	0	0	0	8
14	Szचेciński	1	0	3	0	0	0	0	0	4	0	0	3	0	0	1	0	0	4
15	Toruński	0	0	5	1	0	0	0	0	6	0	0	5	1	0	0	0	0	6
16	Warszawski	0	0	5	14	1	0	0	0	20	1	1	14	4	0	0	0	0	20
17	Wrocławski	0	0	5	2	0	0	0	0	7	0	0	7	0	0	0	0	0	7
18	Zielonogórski	0	0	0	2	0	0	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	2
	łącznie - liczba	1	3	76	49	3	3	3	7	145	1	7	108	24	0	1	0	4	145
	%	0,7	2,1	52,4	33,8	2,1	2,1	2,1	4,8	100,0	0,7	4,8	74,5	16,6	0,0	0,7	0,0	2,8	100,0

Tab. 4. Przesunięcia gmin wiejskich w przynależności do wyróżnionych typów J.J.Webba w latach 2002–2004 oraz 2016–2017

Lp.	Miejski Obszar Funkcjonalny	Przesunięcia gmin wiejskich między wyróżnionymi typami A-H
1	Białostocki	Dobrzyniewo Duże (z H do C), Juchnowiec Kościelny (z D do C), Turośń Kościelna (z D do C)
2	Bydgoski	bra przesunięć
3	Gdański	Przodkowo (z B do C), Puck w. (z C do B)
4	Gorzowski	Bogdaniec (z C do H)
5	Katowicki	Bobrowniki (z E do D), Chełm Śląski (z D do C), Gierattowice (z F do C), Kobiór (z D do C), Mierzęcice (z F do D), Pilchowice (z G do C), Rudziniec (z G do D), Świerklaniec (z D do C), Wiry (z D do C), Zbrosławice (z F do D)
6	Kielecki	brak przesunięć
7	Krakowski	Czernichów (z D do C), Jerzmanowice-Przebinia (z D do C), Zabierzów (z D do C), Zielonki (z D do C)
8	Lubelski	Jastków (z D do C), Konopnica (z D do C), Mełgiew (z D do C), Niedrzwica Duża (z D do C),
9	Łódzki	Brójce (z D do C), Pabianice (z D do C), Zgierz w. (z D do C)
10	Olsztyński	Gietrzwałd (z H do C)
11	Opolski	Chrzastowice (z F do C), Dobrzeń Wielki (z G do H), Komprachcice (z D do H), Łubniany (z G do D), Tarnów Opolski (z G do D), Turawa (z G do C)
12	Poznański	brak przesunięć
13	Rzeszowski	Czarna (z C do B), Czudec (z D do B), Łańcut (z C do B), Lubenia (z E do D)
14	Szczeciński	Stare Czarnowo (z A do F)
15	Toruński	Łubianka (z D do C), Wielka Nieszawka (z C do D)
16	Warszawski	Celestynów (z D do A), Czosnów (z D do C), Dębe Wielkie (z D do C), Izabelin (z C do D), Jaktorów (z D do C), Michałowice (z D do C), Nadarzyn (z D do C), Nieporęt (z D do C), Pomiechówek (z E do D), Prażmów (z D do C), Raszyn (z C do B), Stare Babice (z D do C), Wiązowna (z D do C), Wieliszew (z D do C), Żabia Wola (z D do C)
17	Wrocławski	Czernica (z D do C), Żórawina (z D do C)
18	Zielonogórski	Świdnica (z D do C)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS

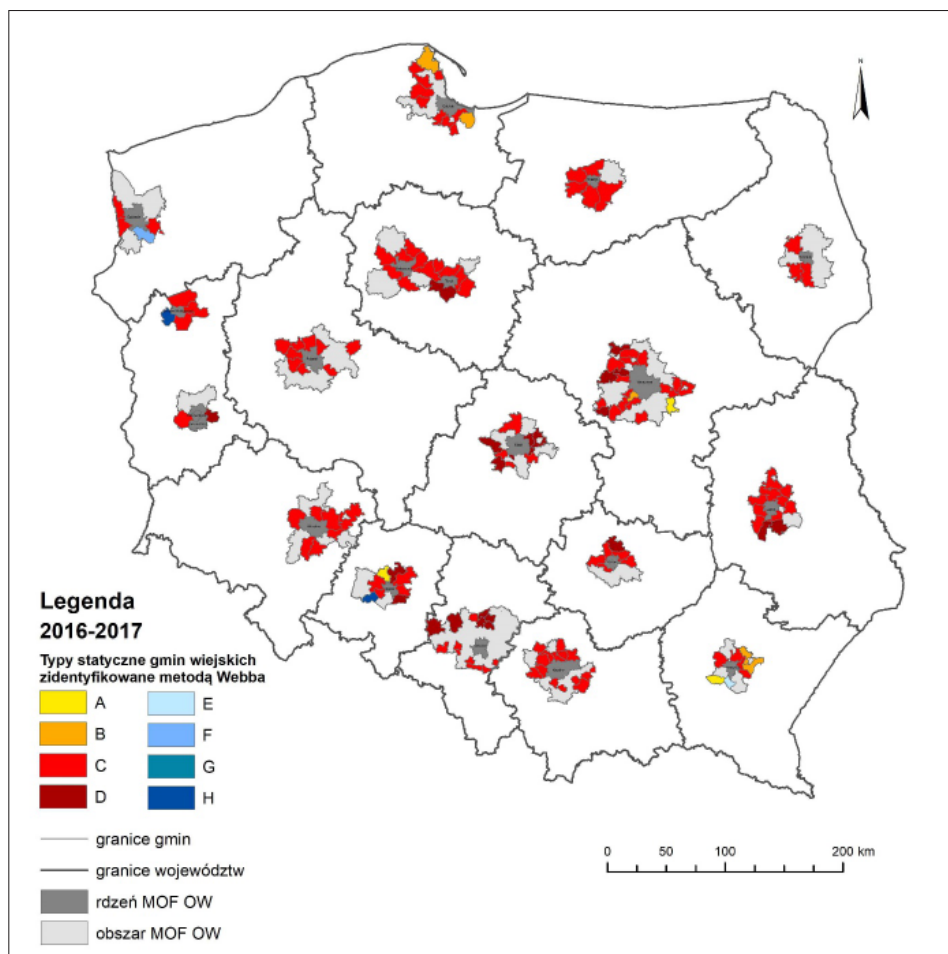
Przestrzenny obraz zmian typów gmin wiejskich, wyróżnionych metodą Webba w miejskich obszarach funkcjonalnych został zilustrowany na rycinie 2 dla okresu 2002-2004 oraz na rycinie 3 dla końcowego przekroju czasowego (lata 2016–2017). Zmiany w strukturze typów gmin wiejskich nie zaszły w obrębie Bydgoskiego, Kieleckiego i Poznańskiego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego.

Ryc. 2. Gminy wiejskie MOF OW w ujęciu typów statycznych od A do H, wyróżnionych metodą Webba – średnia za lata 2002-2004

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS

Charakterystyczną cechą dla pierwszego okresu badawczego było występowanie gmin wiejskich jednego typu w Miejskim Obszarze Funkcjonalnym dla Poznania i Bydgoszczy (typ C) oraz Łodzi i Zielonej Góry (typ D). Największa mozaika typów gmin zwiększających oraz zmniejszających swoją populację wystąpiła wokół Opola i Katowic (ryc. 2).

Ryc. 3. Gminy wiejskie MOF OW w ujęciu typów statycznych od A do H, wyróżnionych metodą Webba – średnia za lata 2016–2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS

W latach 2016-2017 zwiększyła się liczba MOF OW, w obrębie których sklasyfikowano gminy wiejskie wyłącznie w typie C. Reprezentują je obszary wokół Bydgoszczy, Białegostoku, Olsztyna, Poznania, Krakowa i Wrocławia. Największa ilość zmian zaszła wokół Warszawy w obrębie typów C i D, choć tutaj miały one charakter dwukierunkowy. W przypadku gmin wiejskich Katowickiego i Opolskiego Obszaru Funkcjonalnego można dostrzec pozytywne zmiany w strukturze typów (przesunięcie w kierunku zwiększania populacji w przypadku poszczególnych gmin), zaś w odniesieniu do pojedynczych gmin dla Szczecińskiego oraz Gorzowskiego MOF zachodzące zmiany są niekorzystne (pojawili się gminy depopulacyjne).

Podsumowanie

Procesy koncentracji ludności w obszarach metropolitalnych są widoczne w strefie oddziaływania Miejskich Obszarów Funkcjonalnych Ośrodków Wojewódzkich analizowanych osiemnastu miast wojewódzkich Polski. Wchodzące w ich skład gminy wiejskie podlegają istotnym zmianom demograficznym, które odznaczają się wysoką dynamiką. Jest to wynikiem odmiennie przebiegających migracji ludności i kształtowania się ruchu naturalnego na obszarach klasyfikowanych jako gminy wiejskie, które znajdują się sąsiedztwie dużych miast względem gmin wiejskich zlokalizowanych w obszarach peryferyjnych. Ale i tutaj obserwuje się procesy starzenia ludności. Charakterystyczną cechą analizowanych gmin wiejskich jest ich znaczne wewnętrzne zróżnicowanie przestrzenne pod względem analizowanych wskaźników ludnościowych, jak i składowych przyrostu rzeczywistego. Niemniej jednak kierunki zmian w ruchu naturalnym i wędrownym ludności, analizowane z perspektywy gmin wiejskich, wykazują w większości stref zewnętrznych Miejskich Obszarów Funkcjonalnych dominację jednostek rozwojowych pod względem demograficznym (typy A–D). W bilansie ogólnym najliczniej reprezentowane są gminy typu C (108 gmin w okresie 2016–2017). Szczególnie ważnym czynnikiem rzutującym na populację mieszkańców w większości gmin wiejskich skupionych wokół rdzenia, jest notowane dodatnie saldo migracji, przeważające nad dodatnim przyrostem naturalnym. Jednocześnie następuje zmiana postaw prokreacyjnych ludności gmin wiejskich skupionych wokół MOF-ów, co wiąże się z powolnym spadkiem przyrostu naturalnego. Należy jednak zaznaczyć, że nadal silnym czynnikiem kształtującym dynamikę zmian ludnościowych w analizowanym układzie przestrzennym w przyszłości będzie relatywnie korzystna struktura wiekowa ludności badanych jednostek (świadczy o tym zwiększenie liczby gmin reprezentujących typ C, które wcześniej klasyfikowane były w typie D). W kontekście zwiększonego wsparcia dla realizowanej krajowej polityki prorodzinnej może to odegrać znaczącą rolę na rzecz zatrzymania spadku urodzeń.

Prowadzenie analiz demograficznych odniesionych do gmin wiejskich należących do wyznaczonych MOF OW jest ważne dla poszerzania wiedzy o zachodzących procesach demograficznych w obszarach metropolitalnych kraju, a znajomość relacji między rdzeniem i strefą zewnętrzną ułatwia zarządzanie procesami zmian zachodzącymi w obrębie tych obszarów.

Literatura/ References

- Bank Danych Lokalnych. GUS. (2019, 2–5 maja). Pozyskano z: <https://bdl.stat.gov.pl/>
Dane z państwowego rejestru granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju – PRG, (2018, 14 grudnia). Pozyskano z: ftp://91.223.135.109/prg/jednostki_administracyjne.zip
- Długosz, Z. (2001). Próba dynamicznej typologii ruchu ludności w *świśle* klasyfikacji Webba na przykładzie województwa małopolskiego. W: B. Kortus (red.), *Człowiek i przestrzeń*. Kraków: IGiP UJ, 61–70.
- Długosz, Z., Kurek, S. (2007). Zmiany w zaludnieniu a ruch naturalny ludności w Polsce w latach 1995–2004. W: J. Lach, M. Borowiec, T. Rachwał (red.), *Procesy transformacji*

- społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych struktur przestrzennych*, Kraków: Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, 174–189.
- Easterlin, R.A. (1975). An economic framework for fertility analysis. *Studies in Family Planning*, 6, 3, 54–63.
- Easterlin, R.A. (1980). *Birth and Fortune: The Impact of Numbers on Personal Welfare*. New York: Basic Books.
- Eatock, D. (2019). Demographic outlook for the European Union 2019, In-Depth Analysis, *European Parliamentary Research Service*, Brussels, European Union. Pozyskano z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2019/637955/EPRS_IDA\(2019\)637955_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2019/637955/EPRS_IDA(2019)637955_EN.pdf)
- Gawryszewski, A. (2007). Zmiany w rozmieszczeniu, ruchu naturalnym, migracjach i strukturze ludności Polski, 1918–2005. *Przegląd Geograficzny*, 79 (3–4), 461–482.
- Kosiński, L. (1964). Typy zmian ludności w Polsce w latach 1951–1960. *Przegląd Geograficzny*, 36 (4), 661–677.
- Kurek, S. (2008). *Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym*. Prace Monograficzne nr 497, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Kurek, S., Gałka J., Wójtowicz M. (2015). Powiązania funkcjonalno-przestrzenne w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym w świetle dojazdów do pracy. *Studia Miejskie*, 18, 71–84.
- Krzysztofik, R., Szmytkie, R. (2018). Procesy depopulacji w Polsce w świetle zmian bazy ekonomicznej miast. *Przegląd Geograficzny*, 90 (2), 309–329.
- Łuszczak, M. (2011). Globalizacyjne i demograficzne zagrożenia rozwoju społeczno-gospodarczego – implikacje dla Polski. W: M. Balcerowicz-Szkutnik (red.), *Współczesne problemy demograficzne w dobie globalizacji – aspekty pozytywne i negatywne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 167–173.
- Miszczuk, A. (1993). Wyludnianie się wsi a rolnictwo wschodniej Lubelszczyzny. *Dokumentacja Geograficzna*, 2, 9–86.
- Prognoza ludności na lata 2014–2050, (2014). *Studia i analizy statystyczne*. Warszawa: GUS. Pozyskano z: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r-,1,5.html>
- Sytuacja demograficzna Polski (2017). *Raport 2016–2017*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa. Pozyskano z: http://bip.stat.gov.pl/download/gfx/bip/pl/defaultstronaopisowa/805/1/1/sytuacja_demograficzna_polski_raport_2016_2017.pdf
- Śleszyński, P., (2013). Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw. *Prace Geograficzne*, 85 (2), 173–197.
- Śleszyński, P., (2016). Współczesne i prognozowane uwarunkowania demograficzno-migracyjne w rozwoju miejskiego systemu osadniczego Polski. *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, 1 (29), 97–105.
- Śleszyński, P., (2018). Demograficzne wyzwania rozwoju regionalnego Polski. *Studia KPZK PAN*, 183, 225–247.
- Śleszyński, P., Wiśniewski R., Szejgic-Kolenda B., (2018). Demographic processes in Poland in the years 1946–2016 and their consequences for local development: current state and research perspectives. *Geographia Polonica*, 91 (3), 317–334.
- Uchwała nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (2012). *Monitor Polski*, 2012 poz. 252
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, (2003). *Dziennik Ustaw* 2003 nr 80 poz. 717, tekst ujednolicony *Dziennik Ustaw* 2018 poz. 1945
- Van De Kaa, D.J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42 (1).

Webb, J. W., (1963). The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921–1931. *Economic Geography*, 39 (2), 130–148.

Wesołowska, M., (2016). Depopulacja wsi – szansa czy zagrożenie dla przestrzeni wiejskiej. *Studia KPZK PAN*, 167, 250–273.

Notka biograficzna o autorze: Piotr Serafin, adiunkt w Katedrze Geografii Społeczno-Ekonomicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Aktualnie w swojej pracy naukowo-badawczej koncentruje się na problematyce demograficznej, procesach starzenia się populacji, zmianach w strukturze ludności miast, obszarów podmiejskich oraz wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem miejskich obszarów funkcjonalnych, a także wsi obszaru Polski Południowej.

Biographical note of author: Piotr Serafin, Assistant professor at the Department of Socio-Economic Geography, Cracow University of Economics. His current scientific and research work focuses on demographic issues, population aging processes, population structure changes in urban, suburban and rural areas with particular emphasis on functional urban areas as well as villages of southern Poland.

e-mail: serafinp@uek.krakow.pl